

Den höga muren

Av Erland Lagerroth

I sin omvälvande bok *A Different Universe* från 2005 konstaterar Nobelpristagaren i fysik 1998 Robert B Laughlin, att ”det vetenskapliga etablissemangen är bundet till reduktionismen och att ett iögonenfallande symptom på det är dess ”tjurskalliga reaktion [...] på de emergenta principer, som är potentiellt närvarande i livet” (173). (Emergens = framkomsten av något kvalitativt nytt utan att detta kunnat förutses utifrån egenskaperna hos de delar, som kommit till användning i tillkomstprocessen.)

I sin överraskande bok från 2003, *Emergence and Convergence*, skriver nestorn inom filosofi och fysik Mario Bunge, att fastän ”många *hardnosed scientists* misstror själva föreställningen om emergens, är det inte något egendomligt eller skumt med den.” Icke desto mindre, understryker han, är reduktionisterna hårdnackade motståndare till emergens och nivåer. (Se vidare min bok *Världen underbarare än vi tror*, 2006, s 12-17.)

I sitt komplex av sidor på internet, <http://www.prototista.org/E-Zine/E-Zine.htm>, gör Alder Stone Fuller en viktig distinktion: ”I det mekanistiskt-reduktionistiska paradigmet, som utvecklades som ett resultat av Isaac Newtons och René Descartes arbeten och som inkluderade det neodarwinistiska biologiska perspektivet, tänktes spontan självorganisation [...] ICKE förekomma.” (Versalerna tillhör originalet; se närmast *Världen underbarare än vi tror*, s 80.) Det är ett häpnadsväckande men icke desto mindre sant konstaterande om en naturvetenskap, som sysslat med uppkomsten av universum, galaxer, stjärnor, planeter; bildning av kristaller, kemiska föreningar, vädersystem; utvecklingen av cellen, fostret, livet – allt exempel på naturens egen verksamhet, på hur den skapar (sig) själv. Ser forskarna inte vad de har för ögonen?

En svårighet med begreppet självorganisation kan sägas vara, att exempelvis virveln inte organiserar sig själv, eftersom den inte finns, när organisationen börjar. Logiken tycks fordra att det är delarna, som kommer att ingå i virveln, som organiserar sig. Men det är inte heller tillfredsställande, eftersom det blir just en virvel; den finns så som potentiellt i delarna. Ordet ”organisation” tycks också implicera att det finns en organisatör, en instans, *utanför* det som sker. Men det är svårt att finna något bättre ord, och det ser ut som om virveln organiserar sig själv, eftersom organisationen sker momentant, spontant. Det är i alla fall inte människan som organiserar, och det tycks mig ganska poänglöst säga, att det är Gud som gör det. Det är bara att skjuta problemet ett steg längre bort.

Begreppen emergens och självorganisation är alltså främmande för den etablerade vetenskapen. Det kan tyckas gåtfullt men har väl sin förklaring i forskningens inriktning på

analys och reduktion. Rörelsen neråt till allt mindre enheter och lägre nivåer leder till en atomistisk, mekanistisk, deterministisk världsbild; den ligger så att säga implicit i tillvägagångssättet, i själva ansatsen. Den fortgående sönderdelningen och förenklingen av forskningsobjektet låter det framstå som ett passivt objekt, medan aktiviteten i stället reserveras för forskaren själv. Och så får vi vår tids mardröm: ”Den gamla alliansen är bruten; människan vet äntligen att hon är ensam i Universums likgiltiga oändlighet, varur hon framstigit genom en slump” (Monod). Det är som en kollektiv hypnos, en social blindhet. Forskarna har blivit slavar under sitt sätt att tänka och arbeta.

Här står alltså mot varandra naturens rörelse *uppåt* och forskarens rörelse *neråt*, och det ligger i sakens natur att det är naturens rörelse uppåt som representerar *dess* sätt att vara (även om uppbyggnaden så småningom också leder till nerbrytningsprocesser). Rörelsen neråt, däremot, kännetecknar *forskarens* verksamhet, forskaren, nota bene, inom den ortodoxa vetenskapen. Den hindrar honom att se aktiviteten hos de fenomen han är i färd med att upplösa och leder till att han förnekar emergens och självorganisation.

Ibland tänker jag på ett överraskande yttrande jag en gång hörde från den polsk-amerikanske filosofen Henryk Skolimowski: ”Newton had an English shopkeeper’s mind”. Det verkar vanvördigt i överkant, men det träffar huvudet på spiken. Det skall vara ordning på hyllorna, de hyllor som består av naturfenomenen och de olika vetenskaperna. Forskningsobjektet får inte undandra sig forskarens kategorier och koordinatsystem, hans logik, matematik och formler. Men det är just det emergens och självorganisation gör: objektet utvecklas och förändras av sig själv, genom de oförutsägbara rörelserna hos dess inneboende smådelar.

Samma ideal gäller hos den andre store engelsmannen, Darwin, fastän hyllorna där är evolutionens faser. Det hela blir till ett slags läggspel med fasta, väl definierade brickor och säkra resultat. En butik och dess ägare är en välfunnen bild. För vän av ordning, för den som styrs av sitt kontrollbehov, måste världen vara ”fyrkantig”, överskådlig, planelig, helt kunna behärras av tanken.

Man kan frestas tycka att detta är en speciellt engelsk begåvning och begränsning, men så är det nog inte. Också hos Descartes skulle det vara ordning, dualismens ordning, kropp och själ. Och ingen var väl så ordningsam som Linné, systematikens mästare. Och det är naturligtvis inget fel på ordning och reda, men liksom så ofta annars får det inte bli allt. Särskilt inte om forskningsobjektet kännetecknas av emergens och självorganisation, av oberäknelig rörlighet. *Totalitetsanspråk* är alltid av ondo.

Här finns alltså en skiljelinje mellan å ena sidan denna traditionella vetenskap och å andra sidan emergensens och självorganisationens vetenskaper, som jag sökt introducera och i någon mån vidareutveckla i mina böcker från 1986 och framåt (se *Världen underbarare än vi tror*, s 2). Åtminstone i Sverige har denna skillnad växt upp till en hög mur, som inte har någon öppning inifrån. Den ortodoxa vetenskapen står inte på talefot med, vill inte ha något att göra med några alternativ, utan sådana brännmärks som ”pseudovetenskaper”. Det är samma bannlysningsförfarande som kyrkan en gång ägnade sig åt, fastän det då var tal om ”kättare” – den kyrka som vetenskapen då kämpade emot. Nu har vi alltså fått en ny kyrka, vetenskapskyrkan.

Därför kan man inom denna vetenskapskyrka inte ens begrunda eller söka motbevisa emergens och självorganisation, på sin höjd rycka på axlarna och gå vidare. ”Detta är grekiska, det läses inte”, sade man på medeltiden. På samma sätt i dag: det okända, oroande befattar man sig inte med. Däremot finns det naturligtvis öppningar utifrån och in, för alternativtänkarna har ju alla kommit från det inre fältet men varit otillfredsställda och sökt något annat och mer, något som var mer i överensstämmelse med sakernas tillstånd, världens ”ordning”.

Ja, det är fråga om två världar, två kulturer. Det är som det gamla medeltida motivet ”Maria i rosengård”: jungfru Maria lever ett skyddat, idylliskt liv i rosengården, omgärdad av höga murar, och har ingen kontakt med världen utanför. Det är ett vackert motiv i konst och litteratur men det borde inte vara den rätta bilden för forskning och vetenskap. Och även Maria skulle ha stått sig slätt utan införsel av förnödenheter utifrån. För utanför muren finns verklighetens värld, den som sköter sig själv, lever sitt eget liv i form av relationer, helheter, processer, system, emergens och självorganisation, i princip utan inblandning av människan.

En provosten var en gång min bok *Romanen i din hand* från 1976. Den syftade till att så långt möjligt underlätta förståelsen av den roman man läste, just hade i sin hand, inte till att systematisera olika former av roman eller excercera ”analysens grundbegrepp”. Men hur gör man då? Det var lite svårare. För det första kom jag till insikt om att de genrer eller former, som man försöker få ordning på beståndet av romaner med, inte är några fixa, entydiga storheter utan i stället approximationer, tendenser eller hjälpbegrepp till praktisk orientering. Romanens egenart, dess individualitet, är något helt annat. (*Ridh* s 32).

För det andra lämnade också de gamla tankemodellerna mimesis (efterbildning), uttryck, struktur och (den nyare) symtom, en i sticket. De frestade att se romanen som ett *statiskt* system och hindrade en att se den som ett system i *funktion* – som *rörelse, förändring, utveckling* eller *som gestaltning, skapande, realisering*. Mycket står att vinna på att begrunda, inte vad romanen

är utan vad den gör. På så sätt kan man studera hur den *fungerar för att realisera sin innebörd*. Och finna fram till innebörden – eller snarare *en* sådan.

Och därmed var jag ett tuffjäät från min uppfinning eller upptäckt: att se romanen som en *process*, en *episk process*. Och korresponderande därmed också som en värld. Men huvudtanken var *process*. Med det betraktelsesättet kan man studera romanen som en utveckling från en position till en annan, en förändring från verkets början till dess slut. Diktverket söker sig fram mot något som inte finns från början, ett jämviktstillstånd, en klarhet, en insikt. Eller eventuellt en brist på allt detta.

Men inte heller detta är något fixt och fast, något som kan fastslås med säkerhet. Det beror på att man här söker få grepp just om det individuella, romanen i din hand. Och det kan bara ske genom en *tolkning*. Och en tolkningsprocess, lär oss *hermeneutiken* (läran om tolkning), kan alltid drivas ett steg längre, resultatet är aldrig slutgiltigt eller ”sant”. Det är bara *adekvat* eller *giltigt*, adekvat i förhållande till den tolkade texten och giltigt i förhållande till vad som just för tillfället är känt (om texten eller författaren etc). (*Ridh* s 106-110) På så sätt – men bara så – kan man få romanen i sin hand.

Så är det fråga om en glidande process, både inom romanen och i tolkningen av den. Här finns ingen säkerhet, inget fixt eller fast. Men heller ingen total relativism. För texten själv är det ständigt närvarande korrektivet. Just sådan är den individuella ”verkligheten”. Och vi kan uppleva att alla begrepp och kategorisystem bara är något slags byggnadsställningar, som måste tas bort, när det kommer till den konkreta värld, som är vår motpart, ”verkligheten i vår hand”. Och den når vi eller förstår vi bara genom ett ”språng”, språnget från det allmänna till det individuella. Ett så välorienterat språng som möjligt, men det måste alltid till ett språng med ett sådants risktagande.

Hur gick det då med *Romanen i din hand*? Under någon tid blev boken en framgång, den såldes bra och användes åtskilligt i undervisningen, hur mycket vet jag dock inte. Själv praktiserade jag den naturligtvis och bevitnade många gånger hur ögon tändes bland studenterna, ögon av förståelse och upptäckt. Långt efteråt har jag i en grupp nytänkare träffat en man som varje gång vi möts omvittnar att han glömt eller slängt alla sina kursböcker – utom just *Romanen i din hand*. Den hade inspirerat honom till nya sätt att tänka.

Så studenterna – eller rättare många av dem – kunde ta detta till sig. Värre var det med lärarna. För dem var det lättare, lugnare, tryggare, att arbeta med på förhand uppställda synpunkter, efter ett givet mönster. Så i undervisningen har man för länge sedan återgått till det gamla.